

УДК 347.44

Ганна Ільченко,*канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦИВІЛЬНИЙ ДОГОВІР» ТА «ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР»

У статті аналізується поняття «договір», досліджуються законодавчі та доктринальні підходи до визначення понять «цивільний договір» та «господарський договір», наводиться правова позиція автора щодо стівідношення зазначених понять, а також аналізуються останні зміни у Французькому цивільному кодексі в контексті досліджуваних понять.

Ключові слова: договір, угода, цивільний договір, господарський договір, договірне право.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки договір набув дуже вагомого значення як засіб, за допомогою якого сторони врегульовують відносини між собою. Практичне застосування різноманітних видів договорів у різних сферах життєдіяльності людини зумовлює постійний інтерес до даної правової категорії як науковців, так і практиків.

Сучасні правові дослідження все частіше виходять за межі однієї окремої галузі права на міжгалузеві або навіть на міждисциплінарні рівні. Здебільшого це відбувається з об'єктивних причин. Наприклад, одночасне прийняття та введення в дію Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та Господарського кодексу України (далі – ГК України), що стало приводом для наукових дискусій та спірної правозастосовної практики, на що вже зверталася увага автора [1]. Так, одночасно на законодавчому рівні було закріплено поняття договору в цивільно-правовому та господарсько-правовому розумінні.

О. А. Беяневич вже констатувала той факт, що в правознавстві поширилося уявлення про суто цивілістичну («приватно-правову») генетику договорів, а дослідження юридичних конструкцій договору та договірного зобов'язання проводилися в основному крізь цивілістичну призму і зводилися лише до одного виду договорів та договірних зобов'язань – цивільно-правових, що обслуговують майновий оборот [2, с. 15]. З розвитком науково-технічного прогресу, появою нових об'єктів цивільних прав, нових видів господарської діяльності тощо питання договірного врегулювання як цивільних, так і господарських відносин потребує постійної актуалізації та приведення у відповідність до взятих на себе Україною зобов'язань у

рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Враховуючи, що поняття «договір» відомо всім правовим системам, на відміну від понять «цивільний договір» та «господарський договір», вважаємо необхідним з'ясувати сучасні підходи та визначення цих термінів у вітчизняній науці та законодавстві. Чи повинна Україна в процесі адаптації свого законодавства до законодавства ЄС змінювати підходи до праворозуміння цих термінів, які закладають основу всього договірного права України?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми договірного права в Україні досліджували такі вчені, як А. М. Апаров, О. А. Беяневич, В. В. Луць, В. С. Мілаш, О. М. Онищенко.

Метою статті полягає у здійсненні порівняльно-правового аналізу поняття «договір» у цивільному та господарському праві України та окресленні основних проблем тлумачення та співвідношення понять «цивільний договір» і «господарський договір» в Україні, а також аналізі останніх змін у Французькому цивільному кодексі в контексті досліджуваних понять.

Виклад основного матеріалу. Сучасні напрацювання правової доктрини вже сформували прийнятну для багатьох учених та практиків концепцію, згідно з якою поняття договору є досить складним та багатоаспектним у юридичній науці. Це пов'язується насамперед зі складною та різноаспектною юридичною природою цього правового явища, яка полягає в тому, що договір розглядається виходячи з кількох його правових сутностей, зо-

крема: як правочин (угода); як зобов'язальне правовідношення; як підстава виникнення зобов'язання (як юридичний факт); як документ про фіксацію укладення угоди (правочину) та/або документ, у якому встановлено факт встановлення зобов'язального правовідношення [3, с. 45]. Так, А. С. Довгерт звертає увагу, що останнім часом все більшого визнання набуває думка про віднесення до джерел права цивільно-правових договорів, у яких встановлюються обов'язкові правила поведінки для сторін договору. Додатковим поштовхом для поширення такої думки стало формулювання положень ст. 6 ЦК України, згідно з якими сторони поійменованих договорів мають право не тільки врегулювати у договорі свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства (ч. 2 ст. 6 ЦК України), а й відступити від диспозитивних положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (абз. 1 ч. 3 ст. 6 ЦК України). На думку А. С. Довгерта, сторони у такий спосіб створюють для себе «своє право» [4, с. 15].

Нормативне визначення договору міститься у ст. 626 ЦК України, відповідно до якої договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Із цього визначення можна виділити такі ознаки договору:

1) договір – це домовленість. Сучасні тлумачні словники української мови дають визначення домовленості як принципової дипломатичної угоди сторін, зафіксованої в протоколі переговорів [5]. Тому дуже часто договір прирівнюють до угоди. Угода й у минулому столітті тлумачилася в українській мові як договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь [6]. Але в чинному ЦК України законодавець віддав перевагу на той час новому терміну «правочин», а також терміну «договір». У цивілістичній доктрині зазначається, що в договорі виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи декількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом мають збігатися і відповідати одне одному [7, с. 184]. Причому це волевиявлення повинно бути вільним, не може бути жодного тиску на будь-яку зі сторін.

2) сторін договору не може бути менше двох. Проте ч. 2 ст. 626 ЦК України передбачає існування односторонніх договорів. Так В. В. Луць пояснює, що, на відміну від поділу правочинів на одно-, дво- чи багатосторонні залежно від кількості волевиявлення сторін, в основу для поділу договорів на односторонні і двосторонні покладено критерій розподілу прав та обов'язків між сторонами [7, с. 185]. Відповідно до ч. 2 ст. 626 ЦК України за од-

ностороннім договором одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Виходить, що в односторонньому договорі повинні бути дві сторони. Логічно виникає питання, чому законодавець тоді обрав саме таку назву для даного виду договору («односторонній» договір за обов'язковою участі двох сторін). Вважаємо, що така назва в цьому разі є некоректною та призводить до плутанини.

3) договір обов'язково повинен бути спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Якщо договір укладено без наміру створення правових наслідків, які ним обумовлюються (фіктивний договір), то він може бути визнаний судом недійсним.

Підтримуємо висловлену О. А. Беянович точку зору, що конструкція договору як засобу саморегуляції різноманітних суспільних відносин використовується різними галузями права (міжнародним, конституційним, адміністративним, цивільним, господарським, трудовим, земельним, екологічним тощо) незалежно від ступеня імперативності правового регулювання певного виду суспільних відносин та взаємного правового становища суб'єктів цих відносин (субординації чи автономії) [2, с. 12]. У межах даного дослідження поставлено завдання здійснити порівняльно-правовий аналіз поняття «договір» у цивільному та господарському праві України, тому специфічні риси притаманні договорам в інших галузях права залишаються предметом інших наукових досліджень.

Наведені вище автором ознаки договору ґрунтуються на його законодавчому визначенні, наданому в ЦК України. У свою чергу, ГК України не містить визначення договору чи господарського договору. Проте у ч. 7 ст. 179 ГК України зазначається, що господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Така норма ще раз продемонструвала домінування «цивілістичного походження договору». Таку позицію підтримує частина сучасних представників господарського права, зазначаючи, що господарській договір є різновидом цивільно-правової угоди, тобто за своєю природою є погодженою дією двох або більше сторін, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202, 626 ЦК України), на нього поширюються загальні положення Глави 16, 47-53 та інші положення

ЦК України щодо угод (зобов'язань) у разі, якщо вони не суперечать положенням господарського законодавства України [8, с. 308].

Найголовнішим критерієм для розмежування цивільного та господарського договорів є, на думку автора, відносини, які регулюються даним договором, а також суб'єктний склад сторін договору. Так, господарський договір опосередковує відносини, що виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами-юридичними особами, а також органами державної влади, органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією. Тому слід погодитися з думкою тих, хто називає характерною ознакою господарського договору те, що він укладається між суб'єктами господарської (в тому числі підприємницької) діяльності або між одним чи декількома такими особами і негосподарюючою юридичною особою, в тому числі органом влади [8, с. 309]. Водночас ч. 1 ст. 175 ГК України визначає майнового-господарські зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин у процесі здійснення господарської діяльності, цивільно-правовими зобов'язаннями. Ці майнові зобов'язання регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Важливість суб'єктного складу відображається у ч. 3 ст. 175 ГК України, в якій зазначається, що зобов'язання майнового характеру, які виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами-громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства. Яскравим прикладом є споживчі договори, коли однією стороною договору може бути суб'єкт підприємницької діяльності, а іншою – фізична особа-споживач. У цьому разі відповідно до ч. 6 ст. 265 ГК України реалізація суб'єктами господарювання товарів негосподарюючим суб'єктам (споживачам в тому числі) здійснюється за правилами про договори купівлі-продажу, що регулюється ЦК України. У свою чергу, в ЦК України такий договір називається договором роздрібною купівлі-продажу (ст. 698). А до відносин за договором роздрібною купівлі-продажу з участю покупця-фізичної особи, не врегульованих ЦК України, застосовується законодавство про захист прав споживачів. Хоча ст. 2 ГК України відносить споживачів до учасників відносин у сфері господарювання, проте договір, у якому однією зі сторін є споживач, за чинним українським законодавством регулюється цивільним законодавством та законодавством про захист прав споживачів.

Важливість визначення того, нормами якого законодавства (цивільного чи госпо-

дарського) регулюються дані відносини і, як наслідок, який це буде договір (цивільний чи господарський), проявляється у разі порушення, оспорення або невизнання прав та законних інтересів сторін. У разі порушення прав споживачів, ці спори будуть вирішуватися в порядку цивільного судочинства. До господарського суду мають право звертатися суб'єкти підприємницької діяльності, а у випадках, передбачених законодавчими актами України, також державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 1 Господарського процесуального кодексу України).

Висновки

Підсумовуючи наведені вище міркування, слід наголосити на домінуванні правової позиції щодо цивілістичного походження договору як правової категорії. Це знайшло своє відображення й у чинних ЦК України та ГК України.

Законодавче визначення договору як домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, що закріплено у ст. 626 ЦК України, майже збігається з останніми змінами, внесеними урядовим Ордонансом Франції до Кодексу Наполеона. Так, Ордонанс № 2016-131 від 10 лютого 2016 (вступив у дію з 1 жовтня 2016 року) у ст. 1101 називає договором узгоджене волевиявлення двох або більше осіб, що спрямоване на створення, зміну, передачу або погашення зобов'язань [9, с. 1254]. Відповідно до ст. 1105 цього Кодексу договори, що мають або не мають будь-які найменування, підпорядковуються загальним правилам, викладеним у даному підтитулі (Підтитул I. «Договір» Французького цивільного кодексу зі змінами внесеними Ордонансом № 2016-131 – коментар автора). Спеціальні правила, що застосовуються до певних договорів, передбачені положеннями, що стосуються кожного з таких договорів. Загальні правила застосовуються з урахуванням цих спеціальних правил.

В. М. Захватаєв тлумачить цю норму таким чином, що у разі, коли йдеться про певні договірні правовідношення між комерсантами, що здійснюють свою професійну діяльність, то насамперед повинні застосовуватися відповідні положення Комерційного кодексу Франції. Цей підхід пояснюється тим, що по відношенню до комерційних правовідносин названий Кодекс є спеціальним нормативним актом. Тільки за відсутності у цьому Кодексі відповідних норм до згаданих правовідносин будуть застосовуватися положення Кодексу Наполеона [9, с. 1293].

Таким чином, простежується аналогічна правова позиція щодо розмежування цивільних і комерційних відносин як в українському, так і у французькому законодавстві. Безумовно, це можна назвати одним із прикладів рецепції положень Кодексу Наполеона, проте з урахуванням останніх змін, внесених Ордоном № 2016-131 від 10 лютого 2016, слід зазначити, що підходи до розуміння «договору» в українському та французькому цивільному законодавстві збігаються. І хоча дуалізм приватного права в Україні має свої особливості, проте суб'єктний склад учасників зобов'язання є одним із критеріїв розмежування цивільних та господарських правовідносин (у Франції – комерційних).

Хоча Французький цивільний кодекс – це лише один із прикладів цивільних кодексів країн ЄС, проте, враховуючи саме його вплив на світову цивілістику, можемо констатувати, що українське законодавство в цьому разі майже збігається з французьким, що, безумовно, демонструє європейський вектор розвитку нашої держави та полегшує адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС.

Список використаних джерел:

1. Ільченко Г. О. Дуалізм приватного права в Україні / Г. О. Ільченко *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)*:

В статті аналізується поняття «договор», досліджуються законодавчі та доктринальні підходи до визначення понять «гражданский договор» і «хозяйственный договор», дається правова позиція автора щодо співвідношення даних понять, а також аналізуються останні зміни в Французькому гражданському кодексі в контексті досліджуваних понять.

Ключевые слова: договор, сделка, гражданский договор, хозяйственный договор, договорное право.

In the article are considered the concept of «agreement», examines the legislative and doctrinal approaches to the definition of the concepts of «civil contract» and «commercial contract», given the legal position of the author in relation to the concepts and analysis of recent changes in the French Civil Code in the context of the studied concepts.

Key words: contract, agreement (deal), civil contract, commercial contract, contract law.

матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. – С. 299–301.

2. Беляневич О. А. *Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія* / О. А. Беляневич. – Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

3. Апаров А. Юридична природа поняття господарського договору: огляд наукових і нормативних підходів / А. Апаров, О. Онищенко // *Підприємництво, господарство і право*. – 2016. – № 10. – С. 42–46.

4. Довгерт А. С. Джерела цивільного права України: види та співвідношення / А. С. Довгерт // *Приватне право і підприємництво*. – 2015. – Вип. 14. – С. 12–17.

5. Lingvo Online – безкоштовний онлайн словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>

6. *Словник української мови*: в 11-ти т. – Том 10. – С. 377. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ughoda>

7. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України*: у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 5-те вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1120 с.

8. Несинова С. В. *Господарське право України: навчальний посібник* / С. В. Несинова, В. С. Воронко, Т. С. Чебикіна; за заг. ред. В. С. Несиної. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 564 с.

9. Захватаєв В. Н. *Кодекс Наполеона: монографія* / В. Н. Захватаєв / *Приложения 1-2*: В. Н. Захватаєв. – К.: Алерта, 2016. – 1340 с.

